

inkvizicija (dossier)

UDK 282:273
Pregledni članak

INKVIZICIJA

Franjo ŠANJEK, Zagreb

Pojam »Inkvizicija« (od lat. inquisitio, istraživanje, istražni postupak; inquirere, istraživati) još uvijek izaziva lavine optužbi i strastvenih polemika između tužitelja i branitelja ove srednjovjekovne ustanove namijenjene 'istraživanju heretičke zloće', koja u okviru zapadnog kršćanstva i Rimske crkve djeluje od 13. stoljeća do napoleonskih ratova.

Inkvizicija je za mnoge pojam vjerske nesnošljivosti, fanatizma i lomača. Protivnici kršćanstva redovito ističu nehumanost postupaka inkvizicijskih sudova, a Crkvi odani povjesničari nastoje pod svaku cijenu opravdati njezino djelovanje.

Papa Ivan Pavao II. naglašava da problem Inkvizicije pripada povijesnom pamćenju Crkve o kojem valja razmišljati otvoreno, s isprikom i odlučni da se nešto slično više ne ponovi. Na znanstvenom skupu povjesničara i teologa, održanom početkom studenoga 1998. u Vatikanu, papa je istakao: »Već smo se u više navrata ispričali za propuste iz daljnje i bliže prošlosti: Zanimljivo da je oprost tražila samo Crkva (tj. Katolička crkva), a da se njezinu pozivu dosad nitko drugi nije odazvao«.

U nedjelju 12. ožujka u jubilejskoj 2000. godini Ivan Pavao II. s katedre sv. Petra u istoimenoj rimskoj bazilici zatražio je od kršćana-katolika opće pokajanje za grijeh i promašaje iz prošlosti spominjući poimence križarske ratove, inkviziciju, progone Židova i Cigana, uskraćivanje osnovnih ljudskih prava socijalno ugroženim pojedincima i skupinama drugačijeg svjetonazora, nepoštivanje dostojanstva i marginalizaciju žene, prodaju ljudi itd.

U svezi sa Španjolskom inkvizicijom papa energično odbacuje nesnošljivost i nasilje, ali ističe da bez obzira na napetosti, zablude i pretjeranosti, koje danas procjenjujemo u svjetlu povijesnih činjenica, treba prepoznati iskrena nastojanja španjolskih intelektualaca u cjelini da slobodu istraživanja usklade s dubokim osjećajem pripadnosti Crkvi.

Svjestan potrebe rasterećenja Crkve od neželjenih naslaga prošlosti papa izjavljuje: »Kako šutnjom prijeći preko različitih oblika nasilja koja su počinjena u ime vjere, kao što su vjerski ratovi, inkvizicijski sudovi i drugi oblici narušavanja osobnih prava. Znakovito je da su se metodama prinude, štetnim ljudskim pravima, obilno koristile totalitarne ideologije 20. stoljeća i da se njima još uvijek koriste islamski integristi. Iz metoda prinude rađaju se zločini hitlerovskog nacizma i marksističkog staljinizma. Deklaracija ljud-

skih prava i, u Crkvi, Deklaracija vjerske slobode ispravne su reakcije na spomenute događaje. U svjetlu Drugog vatikanskog sabora Crkva svojom vlastitom inicijativom mora revidirati tamne stranice svoje povijesti ispitujući ih u svjetlu evanđeoskih načela» (iz 'Pro memorie' kardinalima, 1994.).

U pozamašnoj *Bibliografiji Inkvizicije* Emila van der Vekene iz 1963. recenzirano je 1950 naslova, a dvadeset godina kasnije, isti autor navodi 4808 knjiga, studija i prikaza o spomenutoj ustanovi, njezinu povijesnom razvoju i djelovanju.¹ Najnovije publikacije i polemike pokazuju da je problem Inkvizicije još uvijek aktualan.²

Historijska znanost razlikuje Rimsku inkviziciju, tj. crkveni sud ustanovljen u 13. stoljeću s ciljem da na području Zapadne crkve iskorijeni vjerovanja i obrede koji nisu u skladu s kršćanskom vjerom i religioznom praksom Crkve, od tzv. Španjolske inkvizicije, utemeljene 1. studenoga 1478.³ u obranu društvenih, kulturnih i religioznih vrijednosti španjolskog katolicizma, koja s vremenom prerasta u oruđe državnih vlasti i dobro uhodani sustav društvene kontrole.

Inkvizicija je progonila i kažnjavala svako ponašanje koje je izravno ili neizravno dovelo u pitanje disciplinu Rimske crkve ili neke od njezinih vjerskih istina, bez obzira radi li se o verbalnom ekscesu, znakovima ili vladanju protivnom rimskom uzoru.

Rimska inkvizicija, koju je 8. veljače 1232. bulom *Ille humani generis* ustanovio papa Grgur IX.,⁴ zapravo je odgovor na nemoć dotadašnje Biskupske inkvizicije, predviđene dekretom *Ad abolendam*, kojim 4. studenoga 1184. papa Lucije III. i car Fridrik I. Barbarosa određuju da »svaki biskup imenuje po jednog svećenika koji će potpomognut nekolicinom svjetovnjaka istraživati djelovanje krivovjereca na području njegove jurisdikcije.«⁵

Stav prema otpadnicima u prvom mileniju povijesti Crkve

U prvim stoljećima povijesti kršćanstva protivnike službenog naučavanja Crkve isključuje se iz zajednice vjernika od kojih se traži da ne posjećuju krivovjerece.

¹ E. van der VEKENE, *Bibliotheca bibliographica historiae sanctae Inquisitionis*, Vaduz 1983.

² Neobično je konstatirati da su se na tlu bivše Jugoslavije Inkvizicijom bavili 'Kriminalna biblioteka', 'Pravni savjetnik', 'Policijski glasnik' i 'Žandarmerijski vesnik'. Povjesničari i publicisti katoličke orijentacije inkviziciju promatraju odveć apologetski smatrajući je nužnom obranom protiv onih koji su »poput naših socijalnih demokrata napadali vjeru i Boga, a podjedno rušili i svaki socijalni poredak« (M. MARCHETTI, *Inkvizicija i Katolička crkva*, Zagreb 1906, str. 8). Neki je opet poistovjećuju s Odborom javnog spasa, koji je za Francuske revolucije »krvlju i terorom spasio načela jednakosti i slobode« (S. RENDIĆ, *Krivovjerci i inkvizitori kroz stoljeća*, Magazin Glasa Koncila 14, Zagreb 1980, str. 50–51).

³ B. BENASSAR, *L'Inquisition espagnole, 15e–19e siècle*, Paris 1979.

⁴ L. GENICOT, *Le 13e siècle européen*, Paris 1968, str. 271; G. i J. TESTAS, *Inkvizicija*, Zagreb 1982, str. 2 (naš predgovor hrvatskom izdanju). Najsustavniju studiju o počecima Inkvizicije napisao je H. MAISONNEUVE, *Etudes sur les origines de l'Inquisition*, Paris 1960, 383 str.

⁵ H. MAISONNEUVE, *Etudes*, str. 151–156.

Kada je krajem 4. stoljeća kršćanstvo proglašeno službenom religijom Rimskog carstva, krivovjercima se počeo upisivati u krivnju »zločin uvrede veličanstva« (*crimen laesae majestatis*) pod optužbom da ne izvršavaju svoje građanske i vjerske obveze.⁶

Srednji vijek je ideju o vjerskom jedinstvu naslijedio od rimskih careva. Političko jedinstvo trebala je osigurati jedna državna vjera. Poznati kanonist Gracijan oko 1140. godine izjavljuje da su »neki biskupi zajedno s povjerenim im stadom pali u krivovjerje. Kad su krivovjerci prijetnjama i kaznama počeli katolike prisiljavati da prihvate krivovjerje, papa je naredio susjednim biskupima, kojima je car prethodno podijelio građansku jurisdikciju,⁷ da brane katolike protiv krivovjeraca i da ih svim sredstvima usmjeruju povratku jedinstvu vjere. Snagom papinih ovlaštenja ovi su ujedinili svoje snage i započeli borbu protiv krivovjeraca, od kojih je jedan dio pobijen a drugi osuđen na zatvor. Krivovjerci su na taj način bili prisiljeni vratiti se jedinstvu katoličke vjere.«⁸ Iz navedenog se teksta vidi da crkvene vlasti u borbi protiv krivovjeraca daju prednost fizičkoj prisili.

Bernard iz Clairvauxa (1091.–1153.), Gracijanov suvremenik, savjetuje da krivovjerce ne treba pridobiti oružjem nego dokazima i uvjeravanjem.⁹ I zaključuje: »Ako se uvjeravanje pokaže neefikasnim, neka ih se iz zajednice vjernika isključi izopćenjem. Stavi li tvrdokorne krivovjerce narod na lomaču, u tom slučaju odobravamo njegovu gorljivost ali ne savjetujemo takav postupak, jer vjeru treba preporučivati a ne silom nametati.«¹⁰

Masovno širenje krivovjerja u drugoj polovici 12. stoljeća zahtijeva i hitna rješenja. Opći crkveni sabor održan 1179. u lateranskoj bazilici izglasava odluku da se »krivovjerci poput katarata i patarena izopće« iz crkvenog zajedništva.¹¹

Organizirani progon krivovjeraca na Zapadu počinje 4. studenoga 1184. objavom dekreta *Ad abolendam*, u kojem papa Lucije III. i car Fridrik I. Barbarosa zajednički određuju da svaki biskup imenuje po jednog svećenika koji će, potpomognut nekolicinom svjetovnjaka, istraživati djelovanje krivovjeraca na područje svoje jurisdikcije.¹² Dekret *Ad abolen-*

⁶ H. MAISONNEUVE, *Etudes*, str. 31–32. Ispočetka se radilo o novčanim kaznama, koje su s vremenom poostrene na izgon, deportaciju pa čak i smrt. 31. ožujka 381. carevi Gracijan, Valentinijan i Teodozije Veliki izjavljuju da je vjera Apostolske Stolice u Rimu pravilo za sve kršćanske zajednice. Kao što su nekoć rimski carevi progonili kršćane jer su se protivili kultu rimskih imperatora uzdignutih na pijedestal božanstva, tako su sada kršćanski carevi progonili pogane koji su prezirali kršćanski kult. Pravovjerni su carevi osim toga počeli progoniti krivovjerce koji se nisu slagali sa sadržajem nicejsko(kalcedonskog) vjerovanja.

⁷ Aluzija na laičku investituru o čemu v. A. FLICHE, *La réforme grégorienne*, sv. II, Louvain-Paris 1925, str. 324 i sl.

⁸ H. MAISONNEUVE, *Etudes*, str. 65–66; G. i J. TESTAS, *Inkvizicija*, str. 3.

⁹ BERNARD IZ CLAIRVAUXA, *Super Cantica canticorum*: »Capiantur non armis sed argumentis«.

¹⁰ J. LECLERCQ, *Sancti Bernardi opera*, sv. II, Paris 1958, str. 166–188.

¹¹ J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XXII, 231; E. FRIEDEBERG, *Quinque Compilationes antiquae*, Leipzig 1882, V, 7; H. MAISONNEUVE, *Etudes*, str. 134: »Eapropter, quia in Guasconia, Albigesio et partibus tholosanis et aliis locis ita haereticorum quos alii Catharos, alii Pat(a)rinos, alii Publicanos, alii aliis nominibus vocant, invaluit damnata perversitas, ut jam non in occulto, sicut aliqui, nequitiam suam exercitant, sed suum errorem publice manifestant et ad suum consensum, simplices attrahant et infirmos (...) qui tantum in christianos immanitatem exercent ut nec ecclesiis nec monasteriis deferant, non viduis et pupillis, non senibus et pueris nec cuilibet parcant aetati aut sexui, sed more paganorum perdant et vastent« (can. 27).

¹² H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum*, Barcelona etc. 1973, str. 242: *Damnatio errorum sectarum laicalium de competentia hierarchiae...* »omnem haeresim, quocumque nomine censeatur, per huius Constitutionis

dam unosi u istražni postupak dvije značajne novine: istraga se pokreće ne samo protiv krivovjeraca nego i protiv njihovih zaštitnika i pomagača, a uvjerene i tvrdokorne krivovjerce crkveni forumi dužni su izručiti svjetovnim vlastima (*ad brachium saeculare*).

Dekretom *Vergentis in senium* 22. ožujka 1199. papa Inocent III. pooštrava postupak protiv krivovjeraca utvrđujući zakonsku osnovu za konfiskaciju njihove imovine. Dekretalima *Licet Heli* (2. rujna 1199.) i *Qualiter et quando* (29. lipnja 1206.) isti papa daje precizne upute za vođenje samog istražnog postupka. Osim toga, Inocent III. na Četvrtom lateranskom saboru 1215. traži da se osuđeni predaju svjetovnim vladarima i njihovim izvršiteljima vlasti, koji će na njih primijeniti zasluženu kaznu.¹³

Rimska ili papinska inkvizicija

Inkviziciju kao »istražni postupak protiv heretičke zloće« (*Inquisitio haereticae pravitatis*) ustanovljuje, vidjeli smo, papa Grgur IX. bulom *Ille humani generis*. Papa istražni postupak izuzima iz biskupske nadležnosti i povjerava ga svojim komesarima iz redova svjetovnog klera, monaških zajednica cistercita i premonstrata i prosjačkih redova domikanaca i franjevaca.

Papinska inkvizicija permanentni je organizam Crkve usredotočen na suzbijanje krivovjerja. Kod inkvizicijskih sudova primjenjuje se izuzetni postupak u kojem je osumnjičeni pod zakletvom dužan svjedočiti protiv sebe. U prvo vrijeme optuženi nema ni odvjetnika, a osuda je bez priziva. Okrivljenog koji bi uporno branio svoje krivovjerne stavove i ne bi pokazao namjeru da od njih javno odstupi, Inkvizicija bi redovito predavala svjetovnim vlastima (*ad brachium saeculare*), koje su opet bile obvezne nad upornim krivovjercima izvršiti presudu. Slično je bilo s relapsima, tj. nad onima koji su se jednom ili više puta javno pokajali ali su uvijek iznova upadali u krivovjerje.¹⁴

Uz potrebu tako drastičnih metoda i oružja, bila je opasnost da Inkvizicija izmakne papinoj kontroli ili da se izrodi, što se nerijetko i događalo. Papa Inocent IV. dekretalom *Ad extirpanda*¹⁵ 15. svibnja 1252. dopušta primjenu torture u istražnom postupku, točno određujući slučajeve i uvjete korištenja. Papa se pritom poziva na sličnu praksu koja se kod svjetovnih sudova primjenjuje protiv lopova i razbojnika. Njegovi nasljednici Aleksandar IV. i Urban IV.¹⁶ 27. travnja 1260. i 4. kolovoza 1262. dopuštaju inkvizitorima da prisustvuju torturi i da preko svojih pomoćnika bilježe iznuđena priznanja. Pape, istina, uporno ponavljaju da se tortura primjenjuje samo u izuzetnim i strogo određenim slučajevima

seriem auctoritate apostolica condemnamus: In primis ergo Catharos et Patarinos et eos qui se Humiliatos vel Pauperes de Lugduno, falso nomine, mentiuntur, Passaginos, Iosepinos, Arnaldistas, perpetuo decernimus anathemati subiacere«.

¹³ Usp. H. MAISONNEUVE, *Etudes*, str. 229–234; F. ŠANJEK, *Srednjovjekovna povijest. Izabrani tekstovi*, Zagreb (Hrvatski studiji) 2000, str. 166–172.

¹⁴ Narod je u 12. st. spalio neke krivovjerce u Francuskoj (Orléans, Arras) i Njemačkoj (Bonn). Javno kažnjavanje krivovjeraca ozakonit će 1197. kralj Petar II. Aragonski a 1224. njemački car Fridrik II. Hohenstaufen. Usp. H. MAISONNEUVE, *Etudes*, str. 189–194 i 243–257.

¹⁵ H. MAISONNEUVE, *Etudes*, str. 309–313; F. ŠANJEK, *Srednjovjekovna povijest*, str. 169.

¹⁶ H. MAISONNEUVE, *Etudes*, str. 318–329; F. ŠANJEK, *Srednjovjekovna povijest*, str. 169.

vima zahtijevajući da nikad ne dovede u pitanje tjelesni integritet i život optuženoga, ali se pojedinci nisu uvijek pridržavali papinskih instrukcija, pa odatle brojne pritužbe protiv inkvizitorskih postupaka.¹⁷

Španjolska inkvizicija

Nije poznato na osnovu kojih motiva papa Siksto IV. godine 1478. ovlašćuje Ferdinanda Aragonskog imenovati tri do četiri inkvizitora radi uspostave mira u Španjolskoj, u kojoj su poslije »reconquiste« Granade, zajedno živjeli kršćanski starosjedioci, Židovi i muslimani. Latentni je antisemitizam prisutan na Pirinejskom poluotoku, a od 11. se stoljeća manifestira povremenim krvavim progonima Židova, koji su se po mišljenju mnogih u novčarskom poslovanju bogatili lihvaranjem. Da izbjegnu neprilike sa starosjediocima, ugledniji Židovi prelaze na kršćanstvo, iako mnogi sumnjaju u iskrenost ovih obraćenja što još više pojačava napetost između kršćanskih starosjedilaca i novoobraćenika. *Libro verde de Aragon*,¹⁸ priručnik rodoslovlja uglednih španjolskih obitelji 15. i 16. stoljeća, dokazuje da u venama mnogih pripadnika najvišeg španjolskog plemstva teče židovska krv.

Papinska se inkvizicija u Aragoniji, koju od 13. stoljeća vode dominikanci, ograničavala na 'istraživanje heretičke zloće' te u vrijeme »reconquiste« očito nije odgovarala namjerama španjolskih vladara koji su u njoj nazirali moćno sredstvo društvene kontrole protiv neposlušnog plemstva i protiv, čini se, samo prividno obraćenih Židova i muslimana. Nije poznato zašto je papa Siksto IV. bulom od 1. studenoga 1478. opunomoćio kraljeve Kastilije i Aragonije da imenuju ili opozovu dva do tri inkvizitora po svom izboru, kao ni činjenica da je 'Vrhovni savjet Inkvizicije' uzdignut u red najviših državnih institucija u Španjolskoj.¹⁹ Španjolska od 1482. postaje poprištem eskalacije brzih inkvizicijskih po-

¹⁷ Humbert iz Romansa (Romans-sur-Isère, jugoistočna Francuska), vrhovni starješina Reda braće propovjednika (1254.–1263.) inkvizitorima iz svojih redova preporučuje: »Neka vas ne žalosti ako se kod istražnog postupka dokaže nevinost optuženoga, nego radije dajte slavu Bogu«. Dominikanac Nicolau Eymerich u svom *Priručniku za inkvizitore* (14. st.) podsjeća da istražitelj ne smije primjenjivati torturu osim u nedostatku drugih dokaza, ako je osobno uvjeren da optuženi krije pravu istinu. Eymerich je uvjeren da će jedni radije umrijeti nego priznati, drugi postati neosjetljivi na muke, dok će treći, po naravi slabici, priznati sve što god ih se bude pitalo, pa zaključuje da je tortura kao sredstvo priznanja varljiva i neuspješna. Usp. N. EYMERICH – F. PEÑA, *Le manuel des inquisiteurs*, Paris – La Haye 1973, str. 207–212; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb 1996, str. 211.

¹⁸ Usp. B. BENASSAR, *L'Inquisition espagnole*, str. 44. Od publikacija o Španjolskoj inkviziciji v. Juan Antonio LLORENTE, *Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne*, sv. IV, Paris 1818; Henry Charles LEA, *History of the Inquisition of Spain*, sv. I–IV, New York 1906–1907; Henry KAMEN, *History of the Spanish Inquisition*, New York 1965 (sažimlje istraživanja H. C. Lea, franc. izd. Paris 1966); Ricardo Garcia CARCEL, *Origenes de la Inquisición española. El tribunal de Valencia 1478–1530*, Barcelona 1976; Gustav HENNINGSSEN, *El banco de datos del Santo Oficio. Las relaciones de causas de la Inquisición española 1550–1700*, Boletín de la Real Academia de la Historia, 174/1977, str. 547–570; Francesco MARTINELLI, *L'Inquisition espagnole*, Paris 1978; Jean-Pierre DEDIEU, *L'Inquisition*, Paris 1987, str. 39–53; Henri MAISONNEUVE, *L'Inquisition*, Paris 1989, str. 141–157; i dr.

¹⁹ 'Consejo de la Suprema y General Inquisición' nije neposredno podložan papi nego španjolskom dvoru koji ga financira. Francisco Jimenez de Cisneros, jedan od prvih 'velikih inkvizitora' u Španjolskoj, obnaša službu regenta Kastilije, što znači da istovremeno upravlja Inkvizicijom i vodi politiku zemlje. Usp. F. ŠANJEK, *Španjolska inkvizicija od XV. do XIX. stoljeća*, Svesci-Communio, 40/1980, str. 61–62.

stupaka s inkvizicijskim sudovima u Sevilli (1480!), Cordobi (1482.), Valenciji (1482.), Zaragozi (1482.), Ciudad Realu (1483.), Toledu (1483.), Barceloni (1484.), Valladolidu (1488.), Granadi (1526.) i drugdje.

Iako papa prosvjeduje protiv 'utrke za dobitkom' i lošeg postupka pojedinih inkvizitora, čije su žrtve ne samo prividno obraćeni Židovi i muslimani nego i brojni kršćani, na kraljev prijedlog Tomas de Torquemada 17. listopada 1483. dolazi na čelo 'Vrhovnog savjeta Inkvizicije'.²⁰ Torquemadino je imenovanje dovelo do otvorene pobune privilegiranih staleža,²¹ koji su strahovali da će bogati obraćeni Židovi napustiti Španjolsku i svojim odlaskom dovesti u krizu ionako teško financijsko i gospodarsko stanje u zemlji, ali je kralj Ferdinand 1485. skršio otpor plemstva. Godine 1510. papa Lav X. zabranjuje da se Inkvizicija bavi trgovačkim aktivnostima, ali je habilitira u postupcima protiv optuženih za dvoženstvo, lihvu i psovku.²² Za pontifikata pape Hadrijana VI. (Adrian Floriszoon iz Utrechta) Inkvizicija nastavlja služiti interesima španjolskih kraljeva.²³

U očima monarha Španjolska inkvizicija predstavlja neograničen društveni nadzor nad cjelokupnim stanovništvom te se ne ograničuje samo na progon obraćenih 'Marranosa'²⁴ i 'Moriscosa',²⁵ već i na kršćanske starosjedioce optužene zbog simpatija prema protestantizmu i moralno neprihvatljivih običaja kao što su dvoženstvo, psovka i različite stranosti.

Studija prof. Bennassara i suradnika sadrži vrlo precizne analize s postotcima osuđenih muškaraca (najviše psovača) i žena (56 % osuđenih moriscosa ženskog su roda, jer su majke svoje potomstvo poučavale u islamskom vjerovanju), stranaca (najviše je Portugalaca koji su potajno prakticirali židovstvo). Među osuđenima ima i crkvenih prelata (španjolski primas Bartolomé de Carranza y Miranda),²⁶ predstavnika klera (12 % u okrugu Longrono) i redovnica. Bilo je trgovaca, zanatlija, zemljoradnika i pastira.²⁷ Ima i općinskih funkcionara, liječnika i predstavnika zakona, ali tek pokoji *hidalgo* i *caballero*. Zanimljivo je da relativno visok postotak osuđenih pripada kleru i ljudima s višom škol-

²⁰ Tomas de Torquemada (1420.–1498.), iz Reda braće propovjednika, prvi veliki inkvizitor i stvarni organizator Španjolske inkvizicije. Protivnik je koristoljublja i zloupotreba u redovima inkvizitora i njihovih suradnika. Zbog nepopustljivosti prema Židovima dolazi na glas kao simbol religioznog fanatizma. Pisac je *Uredaba o postupcima inkvizicijskih sudova* (1484.).

²¹ 'Fueros', od 'fuero', slobostina, privilegij.

²² F. ŠANJEK, *Španjolska inkvizicija*, str. 62.

²³ Kardinal Adrian Floriszoon iz Utrechta bliski je suradnik Karla I. (V.) Habsburškog, španjolskog kralja (1516.–1556.) i cara Svetog rimskog carstva njemačkog naroda (1519.–1556.).

²⁴ Pogrdni naziv za španjolske Židove (marrano, svinja).

²⁵ Naziv za španjolske muslimane (Moro, Maur, Crni).

²⁶ Dominikanac, preceptor Filipa II. i toledski nadbiskup (1557.–1559.). Usprkos činjenici da je pred sudom dokazao neosnovanost optužbi, svečanoj izjavi Tridentskog sabora da je njegovo učenje pravovjerno, prijateljskoj naklonosti pape Pia V. koji tiska njegov *Katekizam* na španjolskom o trošku Rimske kurije, Bartolomé de Carranza y Miranda ostaje sedamnaest godina sužanj Inkvizicije. Oslobođen je 16. travnja 1576. tj. šesnaest dana prije smrti.

²⁷ Ove posljednje najčešće se optužuje zbog 'odvratnih čina sodomije i bestijalnosti'. Inkvizicijski sud u Valenciji za navedene 'odvratne čine' tijekom 16. st. izriče 38 smrtnih i 63 doživotne kazne na galije. Usp. B. BEN-NASSAR, *L'Inquisition espagnole*, str. 363–364; F. ŠANJEK, *Španjolska inkvizicija*, str. 64.

skom naobrazbom. Treba li neznatan broj osuđenih plemića pripisati njihovom korektnom ponašanju ili pak 'zatvaranju očiju' pojedinih inkvizitora?!

U literaturi malo se govori o osobnosti španjolskih inkvizitora. Spominje se tek nekoliko značajnijih imena: Torquemada, Cisneros, Espinosa, Zapata, Guevara. Prof. Bennassar nas uvjerava da španjolski 'istražitelj heretičke zloće' nije nikakav religiozni fanatik ni progonitelj grješnika pod svaku cijenu već ugledni državni službenik koji savjesno obavlja svoj posao. Uz solidnu teološku izobrazbu, inkvizitor redovito posjeduje diplomu građanskog (*Leyes*) i crkvenog (*Canones*) prava. Odanijim i spretnijim istražiteljima poslije višegodišnje službe otvorena su vrata 'Vrhovnog savjeta Inkvizicije', biskupsko dostojanstvo ili neka od viših državnih službi.²⁸ Kod inkvizitora dolaze do izražaja dobre i loše strane ljudske prirode. Usprkos strogosti koju traži karakter službe, inkvizitori su s jedne strane nastojali razumijeti ljudske pogreške, oprostiti, pokazati se darežljivim, dok su s druge strane kao i svi ljudi bili podložni slabosti tijela i autoritativni. Unutar same ustanove provodio se strogi nadzor inkvizitora i njihovih suradnika. Dugotrajne i strpljive istrage dokaz su opravdanosti čestih priziva optuženih na 'Vrhovni savjet Invizicije'. Godine 1577. nadzornoj komisiji na području Cordobe upućeno je osamnaest pritužbi protiv inkvizitora Francisca Gasca de Salazar, a dvadeset protiv njegovog kolege Alonsa de Lopez.²⁹

Španjolsku inkviziciju vode kleričke osobe potpomognute svjetovnjacima. Ovi suradnici (*familiares*), zakoniti posjednici ofenzivnog i defenzivnog oružja, organiziraju sigurnost inkvizitora i privođenje optuženih. Svakom sjedištu Inkvizicije pripada jurisdikcija nad određenim područjem. Inkvizitori obilaze gradove i sela u pratnji prokuratora (tzv. *fiscal*), pisara i policijskog časnika (*alguazil*) pozivajući zalutale da se posredstvom blaže pokore u toku četrdeset dana povrate kršćanskoj, tj. katoličkoj vjeri. Tvrdokorne se krivce silom privodi u inkvizicijski zatvor i podvrgava ispitivanju. Svaki inkvizicijski sud ima dva ili više inkvizitora, po jednog sudskog prisjednika, prokuratora, policijskog časnika, tri pisara, dva skoroteče, jednog do dva blagajnika, jednog ovrhovitelja, dva stražara, jednog kirurga, jednog liječnika i jednog suca za zaplijenjenu imovinu.

U narodu *Španjolska inkvizicija* pobuđuje strahopoštovanje. Nagli skok cijena 1652. naveo je građane Seville da silom provale u skladišta namirnica i otvore vrata gradskih zaptora, ali nisu dirnuli u zatvor Inkvizicije. Nadopunjujući 1578. Eymerichov *Priručnik za inkvizitore*, Francisco Peña piše: »Treba se prisjetiti da prvi cilj inkvizicijskog postupka i smrtne osude nije spašavanje duše optuženoga nego zastrašivanje naroda (...) U slučaju osude u odsutnosti, dobro je napraviti lutku osuđenog na koju će se napisati njegovo ime i razlog osude te sve to predati svjetovnom sudu, kao što bi se učinilo da je odsutni stvarno prisutan (...) Ovo je vrlo pohvalna praksa sa zastrašujućim učinkom na prisutne«.³⁰

Povjesničari se razilaze gledom na broj žrtava Inkvizicije. Juan Antonio Llorente stavlja na dušu španjolskih inkvizitora 340.592 presude, od kojih 31.912 osuda na lomaču i

²⁸ B. BENNASSAR, *L'Inquisition espagnole*, str. 82–104; F. ŠANJEK, *Srednjovjekovna povijest*, str. 171.

²⁹ B. BENNASSAR, *L'Inquisition espagnole*, str. 90; F. ŠANJEK, *Srednjovjekovna povijest*, str. 171.

³⁰ Nicolau EYMERICH – Francisco PEÑA, *Le manuel des inquisiteurs*, izd. Louis SALA-MOLINS, Paris – La Haye 1973, str. 187; F. ŠANJEK, *Srednjovjekovna povijest*, str. 171.

17.659 osuda izrečenih u odsutnosti. Prof. Bennassar sa suradnicima zaključuje da je na smrt osuđeno relativno malo optuženih (do 3 %). Najveći broj smrtnih osuda odnosi se na godine 1480.–1530. s oko 5.000 žrtava, uglavnom iz redova obraćenih Židova. U razdoblju 1530.–1700. na 50.000 sudskih postupaka izrečeno je oko 500 smrtnih presuda, a poslije 1700. još 100 do 200 izvršenih osuda.³¹

Osim uobičajenih kazni preuzetih iz građanske sudske prakse,³² *Španjolska inkvizicija* koristi i duhovne kazne: odricanje pod zakletvom za lakše (*de levi*) i teže (*de vehementi*) prijestupe, zatvaranje u vidu pouke u vjeri, kaznu suspenzije i degradiranja kleričkih osoba, sudjelovanje u pokorničkim ophodima sa žutom tunikom (tzv. *sanbenito*) na kojoj su ispisani ime i krivnja osuđenog itd. Inkvizitori su u presudama mnogo blaži od građanskih sudaca, ali treba imati u vidu da njihove presude ne sankcioniraju zločin nego 'prijestup mišljenja i običaja'. Iznenađuje tajnovitost postupka. Inkvizicijski je zatvor 'tajni zatvor', a tužitelj je mogao biti svatko, pa čak i okorjeli krivovjerac, kriminalac i krivokletnik. Protiv optuženoga nije mogao svjedočiti jedino njegov 'smrtni neprijatelj'.³³

Inkvizicija nije osigurala duhovno jedinstvo Španjoske, iako je bdjela nad razvojem teoretske spekulacije a afirmacijom autoriteta pokušala nadomjestiti religioznu meditaciju. Vrhunac moći *Španjolske inkvizicije* podudara se sa 'zlatnim stoljećem' teologije, književnosti i umjetnosti na Pirinejskom poluotoku. Francisco de Vitoria, Carranza, Mateo Aleman, Cervantes, Lope de Vega, Gongora, El Greco, Velasquez i drugi velikani teološke refleksije, pera i slikarske palete suvremenici su Torquemada i Zapate. Djela španjolskih autora 16. stoljeća spadaju u domenu estetike pisanja i proučavanje plastične ljepote u slikarstvu i skulpturi. Djela Cervatesa i Calderona izražavaju 'tragičan osjećaj života', ali ne dovode u pitanje ustaljeni društveni poredak i svjetski red. Španjolska, koje tijekom srednjega vijeka upoznaje Europu s arapskom kulturom i antičkom znanošću, u 17. i 18. stoljeću ostaje izvan europskih duhovnih i intelektualnih zbivanja.³⁴ Zalažući se za jedinstveno vjerovanje i podlažući pojedince stalnom nadzoru, Inkvizicija je u Španjolaca uništila ideju o vjerskoj slobodi i postala očit primjer drame koja prijeti ljudima svaki put kad se nastoji silom uspostaviti organsku vezu između Crkve i Države.

Inkvizicija i praznovjerje

Papa Ivan XXII. (1316.–1334.) povjerava Inkviziciji vođenje istražnih postupaka protiv lažnih proricatelja budućnosti, čarobnjaštva, vračara, zazivača duhova, svetogrdnika i drugih oblika praznovjerja. Spomenuti papa 27. veljače 1318. informira biskupa Frejusa o pogubnom djelovanju nekih njemu poznatih ljudi, optuženih zbog »djela nekromantije, geomantije i drugih čarobnjačkih umijeća«, koji su se često »služili zrealima i slikama posvećenim po njihovu prokletom obredu i, smještajući se u krug, zazivali su više puta

³¹ B. BENASSAR, *L'Inquisition espagnole*, str. 143–369; F. ŠANJEK, *Španjolska inkvizicija*, str. 64–65.

³² Osuda na smrt, doživotni i vremenski zatvor, upućivanje na galiju, bičevanje, globa i izgon iz određenog područja.

³³ B. BENASSAR, *L'Inquisition espagnole*, str. 125; F. ŠANJEK, *Španjolska inkvizicija*, str. 64.

³⁴ B. BENASSAR, *L'Inquisition espagnole*, str. 392–393; F. ŠANJEK, *Španjolska inkvizicija*, str. 65.

zle duhove da uz njihovu pomoć poduzmu djela protiv zdravlja ljudi ili ubijajući ih snagom čarobnih izreka ili skraćujući im život usađivanjem malaksalosti«. Ovi su, nastavlja papa, »ponekad zatvarali demone u zrcala, kolutove ili prstenje da ih pitaju ne samo za prošle događaje nego i za buduće, želeći proricati po njihovim uputama i samu budućnost, koju može znati jedino Bog«, a jer su »napustili svog Spasitelja uzdajući se u takvu pomoć demona i smatrajući dostojnim da im služe i da im iskazuju božanske časti (i) odujući se toj i drugim odvratnim praznovjerjima koje se protive katoličkoj vjeri (ne smije se prijeći) preko kuge takvih praznovjerja čije sljedbenike i građanska vlast smatra protivnicima općeg dobra i neprijateljima ljudskog roda, pogotovu što one odišu grijehom hereitičke opaćine, (stoga postupak) protiv spomenutih treba povjeriti Inkviziciji«. ³⁵

Papin stav o praznovjerju poznat je iz pisma kardinala Vilima Godina, koji 22. kolovoza 1320. javlja karkasonskom 'istražitelju hereitičke zloće' da ubuduće »može voditi istragu i pokretati postupak:

1° – protiv onih koji žrtvuju demonima ili im se klanjaju ili im iskazuju štovanje i u znak toga daju im pisani papir ili bilo što drugo ili sklapaju s njima izričite obavezne ugovore;

2° – protiv onih koji prave ili daju praviti bilo kakav lik ili ma što drugo da bi privezali uza se demona ili uz zaziv demona vršiti bilo kakve čarolije, ili protiv onih koji zloupotrebom sakramenta krštenja krste ili daju krstiti lik od voska ili od nečega drugog ili inače uz zaziv demona prave takav lik ili ga daju praviti na bilo koji način, ili ako namjerno ponavljaju čin krštenja ili ređenja ili potvrde;

3° – protiv svetogrdnika i čarobnjaka koji uzimaju sakrament euharistije ili posvećenu hostiju kao i druge sakramente Crkve ili oblik i tvar bilo kojega od njih pa ih zloupotrebljavaju u svojim vradžbinama i čarolijama«. ³⁶

Posavjetovavši se sa svojim suradnicima i s nekoliko eminentnih teologa, vrhovnih starijina utjecajnih redova i biskupima, među kojima je i Augustin Kažotić zagrebački biskup, koji od jeseni 1318. boravi na papinu dvoru u Avignonu, Ivan XXII. inzistira da inkvizitori protiv čarobnjaka postupaju kao i s krivovjercima.

Augustin Kažotić u svojim *Izlaganjima* naglašava da »krivovjerje u sebi uključuje krivo mišljenje u razumu i tvrdokornost u volji gledom na vjerske istine i moralno djelovanje«, dok gatanje ili bajanje kvalificira kao »nedozvoljeno istraživanje budućnosti koja se ne mora ostvariti«. Ako se »učinak postigne uzročnom spoznajom onda to nije praznovjerje nego umijeće«, zaključuje učeni trogirski dominikanac, koji s idolopoklonicima izjednačuje samo »zazivače duhova i tvorce čarolija koji to čine s uvjerenjem da njihove čine pospješuje demonska moć«. Augustin smatra praznovjernima one koji sakramente primaju isključivo zbog postizanja tjelesnog zdravlja, dok po njegovom sudu »osudi zbog krivovjerja podliježu takvi koji bi npr. zbog čarolija uranjali sliku u vodu služeći se pritom

³⁵ Tekst je prema *Reg. Vat.* 109, fol. 103v, objavio J. HANSEN, *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns*, Bonn 1901, S. 2, ff. Usp. V. BAYER, *Ugovor s davlom*, Zagreb 1969, str. 329–332; F. ŠA-NJEK, *Nadležnost Inkvizicije u svjetlu Kažotičevih 'Izlaganja o pitanjima krštavanja slika i drugih praznovjerja'*, *Croatia christiana periodica*, IV (1980) 5, str. 64.

³⁶ A. MAIER, *Eine Verfügung Johannis XXII über die Yustandigkeit der Inquisition für Zaubereiprozesse*, *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 22/1952, str. 226–227; V. BAYER, *Ugovor s davlom*, str. 332–333; F. ŠA-NJEK, *Nadležnost Inkvizicije*, str. 66.

obrascem krštenja s ciljem da drugome naude«. Dok za uvjerene krivovjerce, idolopoklonike i svetogrdnike hrvatski teolog ne nalazi opravdanja, gataoce ili bajaoce i druge širitelje praznovjerja ispričava neznanjem i često vrlo teškim socijalnim položajem pojedinaca i grupa koji svoj naoko bezizlazni položaj rješavaju uranjanjem u čarobni svijet tlapnji i prividnosti.³⁷

Trijezno Kažotičevo promišljanje u suprotnosti je s *Maljem protiv vještica* (*Malleus maleficarum*, 1486) Henrika Institoris-Kramera i Jakova Sprengera.³⁸ Prema Institorisu, neobjavljenoj oponentu našeg reformatora Andrije Jamometića,³⁹ progon vještica je našao vrlo plodno tlo u germanskim zemljama i na sjeveru Evrope. Preko Austrije dolazi i u naše sjevernije krajeve gdje su inkvizitorsku revnost u ovom apsurdnom 'istjerivanju đavla' iz nevinih ljudi, uglavnom žena, nastavili građanski sudovi.⁴⁰

Hrvati i Inkvizicija

Pojava Inkvizicije u našim krajevima podudara se s dolaskom dominikanaca i franjevac, kojima je i u drugim europskim zemljama isprva povjerena služba 'istražitelja heretičke zloće'. Znadu se i središta Inkvizicije: Kopar za istarsko područje, Zadar za Dalmaciju, Zagreb za Slavoniju i Bosnu te Dubrovnik za područje Republike sv. Vlaha.

Nije poznato kad je papa Grgur IX. investirao hrvatske dominikance inkvizitorskim pravima, ali ih kao 'istražitelje heretičke zloće' u Bosni i Dalmaciji 1259. spominje Petar, prior dominikanskog samostana u Bodrogu.⁴¹ U *Kratkom izvješću o postanku Ugarske*

³⁷ Usp. F. ŠANJEK, *Nadležnost Inkvizicije*, str. 68–69 (Kažotičev latinski tekst s usporednim hrvatskim prijevodom čitatelj će naći na str. 70–77).

³⁸ *Malleus maleficarum*, Strasbourg 1486–1487. Djelo predstavlja svojevrsan europski bestseller jer je do 1669. pretiskano 34 puta i pretočeno u važnije europske jezike.

³⁹ O životu i djelu dominikanca Andrije Jamometića usp. I. TOMLJENOVIC, *Uz 500. obljetnicu smrti hrvatskog dominikanca Andrije Jamometića (1420/30.–1484.)*, *Croatica christiana periodica*, VIII (1984) 14, str. 203–212; N. KLAIC, *O porijeklu hrvatskog dominikanca Andrije Jamometića (1420/30.–1484) znamenitog borca za reformu*, *Croatica christiana periodica*, XI (1987) 19, str. 1–8.

⁴⁰ Postupcima protiv vještica u nas se uglavnom bave građanske vlasti: habilitirani sudovi slobodnih kraljevskih gradova, županijski sudovi i plemići s 'pravom mača' (jus gladii). Tri takva slučaja 1360., 1362. i 1379. vode kompetentni suci slobodnog kraljevskog grada Zagreba. U sva tri postupka optužene Zagrepčanke moraju se posredstvom više svjedoka opravdati pred građanskim vlastima od optužbi da su se bavile čaranjem, bakanjem i vraćanjem. Naprotiv, iz procesa koji je 1443. vođen protiv Šibenčanki Mrne i Dobre, očito je da on spada u kompetenciju lokalnog biskupa, a vodi ga opunomoćeni inkvizitor uz pomoć gradskih vlasti. Shodno ondašnjoj praksi, optužene Mrna i kći joj Dobra, »koje su bile pritvorene kao čarobnice i javne vračare zbog određenih čarobnjačkih djela koje su počinile«, prije izricanja presude su, »provalivši zatvor, pobjegle« (V. BAYER, *Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku 1443. godine*, PFZ, 35/1985, str. 70). O procesima protiv vještica i čarobnjaštva u Hrvatskoj v. E. PAVIĆ, *Rucna knjizica. Cslanak VI. Nacsin za vladatise s Vilovnjaci i visticama*, Pesst 1769, str. 91–105; I. Kr. TKALČIĆ, *Parnice proti vješticama u Hrvatskoj*, Rad JAZU, 103/1891, str. 83–116; I. Kr. TKALČIĆ, *Izprave o progonu vještica u Hrvatskoj*, Starine JAZU, 25/1892, str. 1–102; V. BAYER, *Ugovor s davlom. Procesu protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zagreb 1969; V. BAYER, *Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku 1443. godine*, PFZ, 35/1985, str. 47–72; M. BOŠKOVIĆ-STULLI, *Predaje o vješticama i njihovi progoni u Hrvatskoj*, Forum, XXVII (1989) 3–4, str. 392–410.

⁴¹ Sarospatak u Mađarskoj.

provincije Petar iz Bodroga piše da su dominikanci bili »poslani krivovjercima u Bosnu i Dalmaciju, koji se u njih zovu *Slavonskom crkvom*, i gdje je mnogo duša propadalo zbog krivovjernih zabluda. A jer je kaločki nadbiskup (Ugrin), tada legat Svete Stolice, obilježen znakom križa, protiv njih u više navrata poveo vojsku, s malim ili nikakvim uspjehom, vrhovni je prvosvećenik (Grgur IX.) ovaj za druge beznadan posao povjerio našoj braći (tj. dominikancima). Uz pomoć kralja Kolomana (...) oni su se propovijedanjem i raspravljanjem uporno borili protiv krivovjerja i na gotovo čudesan način postigli toliko te su mnoge od krivovjeraca i njihove pristaše obratili istini (katoličke) vjere; *mnogi od onih koji se nisu htjeli obratiti po službenicima spomenutog (pot)kralja Kolomana bili su predani ognju*, a razrušene crkve, u kojima su rasli korov i trnje, bile su popravljene. Tamo smo imali i dva samostana koje su krivovjerci kasnije spalili«. ⁴²

Izraz 'predani ognju' odgovara praksi inkvizicijskih sudova koji su tvrdokorne krivovjerce i recidiviste predavali svjetovnim vlastima, ⁴³ što je ujedno i jedini spomen spaljivanja krivovjeraca u povijesti Inkvizicije na hrvatskim prostorima. Iz činjenice da je ban Prijezda dao svoga sina u taoštvo pečujskim (Pécs) dominikancima kao zalog svog obraćenja neki zaključuju da se odatle upravljalo Inkvizicijom u Bosni, dok je Zadar prvo središte Inkvizicije u Dalmaciji. U informativnom spisu o utemeljenju zadarskog dominikanskog samostana spominju se imena bl. Pavla (Dalmatinca), *prvog vrhovnog inkvizitora za Dalmaciju*, kojega su na splitskom području 1255. ubili krivovjerci. ⁴⁴ Njega je naslijedio Andrija Dalmatinac, *drugi vrhovni inkvizitor u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji*. Na ovog

⁴² *Vitae Fratrum Ordinis Praedicatorum*, add. *Commentariolum de provinciae Hungariae originibus*, izd. Monumenta Ordinis Praedicatorum historica, sv. I, Louvain 1896, str. 307–308 (hrv. pr. F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, Zagreb 1993, str. 239): »Item in Bosnia et Dalmacia, que apud eos ecclesia Slavonie nuncupatur, missi sunt etiam fratres ad hereticos, ubi scientes fratres innumeram animarum multitudinem perire per hereticorum errorem. Cum autem archiepiscopus Colocensis (Ugrinus), apostolice sedis tunc legatus, cruce signatus, contra eos pluries exercitum perduxisset et modicum vel parum proficeret, tandem fratribus nostris tanquam negocium alias desperatum a summo pontifice per plures litteras est commissum. Qui predicacioni et disputacioni contra hereticos, beate memorie rege Colomano eis astante, mirabiliter profecerunt ita, ut multos hereticorum et credentes eorum ad fidei converterent veritatem, et multi ex iisdem, qui converti nolebant, per ministras dicti regis Colomani ignibus traderentur et ecclesie destructe, in quibus iam spine et virgulta nata erant, fuerunt reparate. Ubi etiam duos conventus habuimus, quos postea heretici combusserunt«.

⁴³ 'Ad brachium saeculare'.

⁴⁴ Pavao se u povijesnim spisima javlja pod imenom Paulus Hungarus, što znači da je bio iz Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, i Paulus Dalmata, čime se podsjeća na njegovo dalmatinsko podrijetlo. U sveučilišnim zapisima spominje se kao Magister Paulus, doktor i profesor kanonskog prava i teologije na sveučilištu u Bologni. U dominikanski red ulazi 1219. na nagovor magistra Reginalda iz Orléansa. Povijesna vrela ne spominju godinu Pavlova imenovanja inkvizitorom u Zadru, ali u kratkom zapisu o dolasku dominikanaca u Hrvatsku i utemeljenju samostana u Zadru uz Pavlovo ime stoji da je bio 'istražitelj heretičke zloće' u Dalmaciji i na hrvatskim prostorima. Pavlovu inkvizitorsku službu spominju skoro svi stariji dominikanski povjesničari, a Andrija Rovetta tvrdi da je Pavao Dalmatinac propovijedao u Ugarskoj i u Bosni, bio vješt na peru te je između ostaloga napisao »jedno vrlo učeno djelo protiv krivovjeraca onih krajeva«. Usp. A. ROVETTA, *Bibliotheca chronologica illustrium virorum Ordinis Praedicatorum*, Bologna 1691, str. 6; A. VERESS, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium 1221–1864*, Budapest 1941, str. 341. O dominikancima i franjevcima inkvizitorima u Hrvatskoj v. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, Zadar 1877, str. 415–428; *Croatia christiana periodica*, XVII (1994) 33, str. 201–202; M. OREB, *Zaslужni članovi Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca od njezina postanka do naših dana*, Split 1973, str. 135–143.

učenog i razboritog dominikanca, kasnijeg skradinskog biskupa (1270.–1282.), podsjeća jedan zadarski dokument iz 1268. pripisujući mu u zasluge da je u Skradinu uspio privo-
ljeti mnoge krivovjerce na povratak katolicizmu.

Godine 1245. papa Inocent IV. povjerava službu Inkvizicije franjevcima *Slavonske provincije*, koja u 13. stoljeću obuhvaća krajeve Srbije, Raške, Dalmacije, Hrvatske, Bosne i Istre. Iz povijesnih vrela nije, međutim, poznato jesu li oni kao inkvizitori djelovali na hrvatskim prostorima prije bule *Prae cunctis nostrae mentis* od 23. ožujka 1291, kojom papa-franjevac Nikola IV. traži od slavonskog provincijala da u Bosnu uputi dvojicu braće kao 'istražitelje heretičke zloće'. Pismom *Licet ex omnibus* od 29. travnja 1298. papa Bonifacije VIII. potvrđit će bulu Nikole IV. Na temelju ovih dokumenata 1. srpnja 1327. papa Ivan XXII. poništava akt kojim je pet mjeseci ranije dominikance investirao inkvizitorskim pravima i povlasticom propovijedanja križarskog rata protiv bosanskih i slavonskih krivovjerca.⁴⁵ Isti papa 16. ožujka 1330. traži od zadarskog i splitskog nadbiskupa da ispituju nesuglasice između dominikanaca i franjevacu u pogledu inkvizitorskih prava u Bosni.⁴⁶ Godine 1337. papa Benedikt XII. izjavljuje da misiju inkvizitora u Bosni sprječavaju ban i neki velikaši koji javno primaju i zaštićuju krivovjerce.

Povijesna vrela spominju Jakova Markijskog, Ivana Kapistrana i druga ugledna imena inkvizitora na hrvatskim prostorima. Nedostaju, međutim, podaci o djelovanju Inkvizicije. U razdoblju od 16. do kraja 18. stoljeća inkvizitori se u nas uglavnom bore protiv infiltracije heterodoksne literature, osobito protiv unošenja protestantskih knjiga. Korčulanski dominikanac Antun Cebalo posljednji je službeno imenovani inkvizitor u Hrvatskoj s rezidencijom u Zadru (1790).⁴⁷

Većina inkvizicijskih postupaka Hrvatima pred mletačkim 'Svetim oficijem inkvizicije' najčešće je završavala izricanjem duhovnih kazni, dok su smrtne kazne bile primijenjene u samo nekoliko slučajeva, primjerice protiv Istranina Balde Lupetine. Tijekom dva i pol stoljeća djelovanja 'Svetog oficija inkvizicije' u Mlecima sačuvano je oko dvjesto zapisnika procesa vođenih protiv Hrvata, najčešće pod optužbom da su pristajali uz protestantski nauk (posebice Istrani), prijelaz na islam (Hrvati iz graničnog područja s Otomanskim carstvom) ili na pravoslavlje, ali i za vjerovanje u demone i magiju. Među Hrvatima protiv kojih je pokrenut postupak susreću se i poznata imena naše povijesti (Markantun de Dominis)⁴⁸ kao i pojedini članovi uglednih patricijskih obitelji iz dalmatinskih gradova

⁴⁵ F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb 1975, str. 81, bilj. 58: »Ut per fratres idoneos a se deputatos, contra omnes Transilvanos, Bosnenses et Sclavinicos, qui haeretici fuerint, per regnum Hungariae, crucem faciat praedicari et eis qui se haereticorum exterminium accinxerunt, concedit indulgentiam Terrae Sanctae«.

⁴⁶ O sukobu franjevacu i dominikanaca v. F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 81–82; S. A. JALIMAM, *Spor dominikanaca i franjevacu u srednjovjekovnoj Bosni*, *Croatica christiana periodica*, XIII (1989) 23, str. 9–19.

⁴⁷ Za cjelovitiji studij djelovanja Inkvizicije u Hrvatskoj nedostaju nam zapisnici sudskih istražnih postupaka i druga kompetentna historijski vjerodostojna građa, što s druge strane ukazuje na efemernost progona krivovjerca, čarobnjaka i vještica na našim prostorima.

⁴⁸ Rabljanin Markantun de Dominis (1560.–1624.), splitski nadbiskup i pisac povijesno-teoloških djela s reformističkim prizvukom (*De republica ecclesiastica*, London 1617.), zbog svojih proturimskih stavova dolazi pod udar Inkvizicije. U inkvizicijskom zatvoru u Rimu razbolio se i umro 8. rujna 1624. Posmrtno je osuđen i spaljen na Campo dei fiori 21. prosinca iste godine.

(Andreis, Capogrosso, Divnić, Natalis, Papalić, Pasquali, Saraca i dr.). U radu Inkvizicije sudjeluju i neki istaknuti Hrvati koji tada u Veneciji obnašaju duhovne službe, posebice svećenici ili predstojnici mletačkog zavoda za obraćenike (Jeronim Paštrić, Ivan Tomko Mrnavić i dr.).⁴⁹

Javni pokajnici na procesijama i drugim crkvenim manifestacijama pojavljivali su se u posebnoj odjeći (tzv. sonbenito).

⁴⁹ Usp. L. ČORALIĆ, *Hrvati u procesima mletačke Inkvizicije*, I–VI, *Croatia christiana periodica*, XIX (1995) 36, str. 19–68; XX (1996) 37 i 38, str. 23–55 i 1–44; XXI (1997) 39, str. 25–60; XXII (1998) 41, str. 71–116; XXIV (2000) 45, str. 91–102.

Résumé

Le 12 mars 2000, le pape Jean Paul II demande que »au cours de cette année de miséricorde, l'Eglise, forte de la sainteté qu'elle reçoit de son Seigneur, s'agenouille devant Dieu et implore le pardon des péchés passés et présents de ses fils«. On voit ainsi se profiler diverses interrogations: la conscience actuelle peut-elle se charger d'une faute liée à des phénomènes historiques uniques, comme les croisades, les guerres des religions, les persécutions des groupes ethniques, la traite des hommes ou l'Inquisition.

Le problème de l'Inquisition appartient à une phase tourmentée de l'histoire de l'Eglise. C'est un chapitre douloureux sur lequel les catholiques ne peuvent pas ne pas revenir en esprit de repentir. Dans l'histoire de l'Eglise, l'Inquisition se présente comme un tribunal d'exception permanent, qui intervient dans toutes les affaires intéressant la défense de la foi. Elle doit son nom à la procédure inquisitoire qui permet la recherche d'office des suspects de l'hérésie. Créée pour lutter contre les cathares et les vaudois, l'Inquisition a ensuite étendu ses activités à tous les dissidents de l'Eglise catholique, ainsi qu'aux devins, sorciers et blasphémateurs. L'Inquisition n'aurait pu remplir son rôle sans le concours des autorités civiles qui lui fournissaient ses moyens d'existence et assuraient l'exécution de ses sentences. L'Inquisition espagnole (1478) a constitué une institution originale, sans rapport avec l'Inquisition pontificale ou romaine créée en 1232 pour lutter contre l'hérésie. Par l'action exercée dans les domaines religieux (contres les conversos moriscos et marranos) et intellectuels, l'Inquisition espagnole constitua un élément caractéristique de la personnalité historique de l'Espagne.

L'Inquisition est massivement appliquée en Languedoc, en Rhénanie, dans le nord de l'Italie et en Bosnie. Les plus célèbres victimes de l'Inquisition: le philosophe italien Giordano Bruno (1548–1600), partisan des thèses de Nicolas Copernic; Jérôme Savonarole (1452–1498), le dominicain qui fascina les Florentins par ses prédications et, investi des responsabilités politiques, remanie la constitution, crée un régime démocratique et appelle à la réforme des mœurs; le dominicain et philosophe italien Tommaso de Campanella (1568–1639); le physicien et astronome Galileo Galilei (1564–1642) etc.

DOKUMENTI

*Govor Njegove Uzoritosti kardinala Paula Pouparda
prigodom završetka rada
Papinskog povjerenstva za proučavanje
ptolomejsko-kopernikanskog prijepora
u 16. i 17. stoljeću
31. listopada 1992.*

Presveti Oče,

Kada ste prije trinaest godina u ovoj istoj Kraljevskoj dvorani primili članove Papinske akademije znanosti u povodu stote obljetnice Alberta Einsteina, svratili ste pozornost kulturne i znanstvene javnosti na još jednoga znanstvenika, na Galilea Galileija.

1. *Bili ste izrazili želju da se provedu interdisciplinarna istraživanja o Galileijevim odnosima s Crkvom. U tu ste svrhu 3. srpnja 1981. osnovali Papinsko povjerenstvo za proučavanje ptolomejsko-kopernikanskog prijepora u 16. i 17. stoljeću. Koordinaciju tih istraživanja povjerili ste kardinalu Garroneu, a mene ste zadužili da Vas izvijestim o njima.*

Povjerenstvo je radilo u četiri radne skupine. Skupinom za egzegezu rukovodio je uzoriti kardinal Carlo Martini, ja sam vodio skupinu za kulturna pitanja, profesor Carlos Chagas i vlč. George Coyne skupinu za znanstvenu i epistemološku problematiku, msgr. Michele Macarrone skupinu za povijesna i pravna pitanja, dok je tajnik bio vlč. Rovesanda.

Zadaća tih radnih skupina bila je da ispune očekivanja znanstvene i kulturne javnosti u vezi s pitanjem Galileia Galileija, da ta pitanja svestrano prouči strogo se držeći povijesno utvrđenih činjenica i vodeći računa o onovremenim doktrinama i kulturnim dosezima, te da u duhu Drugoga vatikanskog ekumenskog koncila nepristrano utvrdi tko je bio u pravu, a tko u krivu, bez obzira na to o kome se radilo. Nije dakle bila riječ ni o kakvoj reviziji procesa, nego o smirenom i objektivnom preispitivanju činjenica u svjetlu sasvim određenih kulturno-povijesnih okolnosti. Pritom su široka i iscrpna istraživanja obuhvatila sva relevantna područja. Osim toga, dosad objavljene studije i publikacije Povjerenstva potaknule su brojne znanstvene i stručne radove u različitim sredinama.

2. *Povjerenstvo je pošlo od ovih triju pitanja: Što se dogodilo? Kako se dogodilo? Zašto su stvari tekle upravo tako kako su tekle? Utemeljeni na kritičnom proučavanju tekstova, odgovori na ta pitanja rasvijetlili su mnoge važne činjenice.*

Kritično izdanje isprava, osobito onih iz Tajnoga vatikanskog arhiva, omogućuju jednostavan i krajnje pouzdan uvid u potpunu dokumentaciju obaju sudskih procesa, u prvom redu u detaljne zapisnike Galileijevih saslušanja. Objavljivanje izjave kardinala Bellarina Galileu Galileiju, koja je bila priložena ostalim dokumentima, pojasnila je duhovno obzorje te ključne osobe u čitavomu tom slučaju. Cijeli niz objavljenih studija rasvijetlio je kulturni, filozofski i teološki kontekst 17. stoljeća, kao i Galileijeve stavove prema odlukama Tridentskog koncila i prema egzegetskim opredjeljenjima toga doba, omogućivši uravnoteženu procjenu goleme literature posvećene Galileiju od 17. stoljeća do danas.

Kardinal Roberto Bellarmin bio je već u jednom pismu od 12. travnja 1615. iznio karmelićaninu Foscariniju dva temeljna pitanja u pogledu Kopernikova sustava. »Je li kopernikanska astronomija ona *prava*, odnosno *temelji li se na činjeničnim i provjerljivim dokazima*, ili pak samo na više ili manje vjerojatnim pretpostavkama? Jesu li kopernikanske teze *spojive* s onim što piše u Svetom Pismu? Po Bellarminovu mišljenju, tako dugo dok nema dokaza o tome da se Zemlja okreće oko Sunca, valja *vrlo oprezno tumačiti* ona mjesta u Bibliji koja Zemlju opisuju kao da stoji na mjestu. Ako se kruženje Zemlje oko Sunca jednom nepobitno dokaže, teolozi bi morali, kaže, *revidirati tumačenje* onih odlomaka Biblije koji bi time očito bili u suprotnosti s novim kopernikanskim teorijama, kako ne bi proglašavali lažnim ono što je dokazano istinito: »Ukoliko se zaista dokaže da je Sunce u središtu svijeta i da se Zemlja nalazi na trećemu nebu, te da se ne okreće Sunce oko Zemlje, nego Zemlja oko Sunca, valjalo bi vrlo oprezno pristupiti tumačenju onih mjesta u Svetom Pismu koja se kose s tom činjenicom i reći da ih ne razumijemo, a ne tvrditi da ono što je dokazano ne odgovara istini.«

3. U stvari, Galileo Galilei nije uspio nepobitno dokazati dvostruko gibanje Zemlje, njezin godišnji obilazak oko Sunca i dnevnu vrtnju oko svoje osi, iako je bio uvjeren da su tomu dokaz plima i oseka, kojima će pravi uzrok otkriti tek Newton. Galilei je kao drugi dokaz navodio postojanje pasatnih vjetrova, no znanja onoga doba nisu bila dostatna da se iz toga izvuku neki zaključci.

Trebalo je proći 150 godina da bi se došlo do optičkih i mehaničkih dokaza o gibanju Zemlje. S druge strane, ni Galileijevi protivnici nisu, ni prije ni poslije njega, otkrili ništa što bi moglo poslužiti kao uvjerljiv protudokaz kopernikanskoj astronomiji. Kada su se napokon nametnule stvarne činjenice, došla je do izražaja relativnost presude izrečene 1633. godine. Nigdje, naime, nije bilo rečeno da se ta presuda ne može poništiti. Potaknut optičkim dokazima Zemljina kretanja oko Sunca, Benedikt XIV. je god. 1741. utjecao na Sveti Oficij da odobri tiskanje prvoga izdanja *Galileijevih sabranih djela*.

4. *To prešutno poništenje presude iz 1633. iskazano je* u dekretu kojim je Sveta kongregacija za Indeks god. 1757. skinula s *Popisa zabranjenih knjiga* djela koja govore u prilog heliocentričnoj teoriji. No i pored toga ostalo je mnogo onih koji su odbijali prihvatiti novo tumačenje. Kada je god. 1820. kanonik Settele, profesor na rimskom sveučilištu *La Sapienza*, htio objaviti svoje *Osnove optike i astronomije*, papin teolog vlč. Anfossi odbio mu je dati *imprimatur*. Iz toga bi se nemilog slučaja moglo zaključiti da je presuda iz 1633. ostala na snazi kao neponištiva. Nepravедno odbijeni autor uložio je žalbu papi Piju VII., koji je god. 1822. presudio u njegovu korist. Odlučnu je ulogu odigrao vlč. Oliveri, bivši poglavar dominikanskog reda i povjerenik Svetog Oficija, svojim izvješćem u prilog davanju *imprimatura* djelima u kojima se kopernikanska astronomija izlaže kao *teza*, a ne više samo kao hipoteza.

Papina odluka primijenjena je u praksi god. 1864. prigodom objavljivanja ažuriranoga *Popisa zabranjenih knjiga*.

5. U zaključku valja reći da iz ponovnoga čitanja arhivske građe još jedanput proizlazi sljedeće: svi sudionici nekog procesa imaju bez iznimke pravo na to da im se pristupi *bona fide* ukoliko ne postoje izvanprocesni dokumenti koji bi navodili na suprotno. Pogre-

šne filozofske i teološke procjene tada novih teorija o središnjem položaju Sunca i o kretanju Zemlje oko njega bile su posljedice *prijelazne faze* u astronomskim spoznajama i egzegetske *zabune* u pogledu kozmologije. Naslijedivši unitarno poimanje svijeta koje je bilo općeprihvaćeno sve do početka 17. stoljeća, neki teolozi Galileijeva doba nisu znali protumačiti dubok, nedoslovan smisao onih mjesta u Svetom Pismu koja se odnose na fizički ustroj stvorenoga svemira, što ih je navelo na to da jedno pitanje faktičkog opažanja nerazložno prenesu u područje vjere.

U takvim kulturno-povijesnim okolnostima, koje su već daleko iza nas, Galileijevi su suci, u nemogućnosti da vjeru odvoje od tisućljetne kozmologije, smatrali da bi prihvaćanje Kopernikova sustava, tada uostalom još nedostatno dokazanoga, moglo uzdrmati katoličku tradiciju, te da im je stoga dužnost zabraniti njegovo naučavanje. Ta ih je subjektivna pogreška u procjeni navela na to da Galileiju izreknu kaznenu mjeru »koja ga je teško pogodila«. Valja pošteno priznati da su bili u krivu, kao što ste, Presveti Oče, zatražili od nas.

Do takvoga su zaključka dovela interdisciplinarna istraživanja koja ste stavili u zadatak ovom Povjerenstvu. U ime svih članova Povjerenstva zahvaljujem Vam na časti i povjerenju koje ste nam ukazali davši nam odriježene ruke da istražujemo, proučavamo i objavljujemo u potpunoj slobodi, kakvu pretpostavlja znanstveno-istraživački rad.

Primate, Vaša Svetosti, izraze našega gorljivog sinovskog štovanja.

*Govor Njegove Svetosti pape
IVANA-PAVLA II.*

Gospodo kardinali,
Vaše Ekscelencije,
Gospođe i Gospodo,

1. Okončanje plenarnog zasjedanja Papinske akademije znanosti pruža mi dragocjenu priliku da se susretnem s njezinim uvažanim članovima u nazočnosti mojih najbližih suradnika i šefova diplomatskih misija akreditiranih pri Svetoj Stolici. Sve vas najsrdačnije pozdravljam.

Spominjem se u ovom času gospodina profesora Marini-Bettòloa, kojega je bolest spriječila da bude među nama. Usrdno mu želim što brže ozdravljenje i molim se za njega.

Pozdravljam također uvaženu gospodu koja prvi put zasjedaju u vašoj Akademiji. Zahvaljujem im na visokostručnom doprinosu zajedničkom radu.

Drago mi je što mogu pozdraviti i nazočnost gospodina profesora Adija Shamira sa Weizmannova znanstvenog instituta iz Rehovota u Izraelu, dobitnika Zlatne medalje Pija XI. kojom ga je odlikovala Akademija, na čemu mu od srca čestitam.

Danas su našu pozornost bile zaokupile dvije teme, koje su nam vrlo meritorno izložili gospodin kardinal Paul Poupard i velečasni George Coyne. Obojici im izražavam svoju veliku zahvalnost.

I

2. Ponajprije želim čestitati Papinskoj akademiji znanosti na tome što je odlučila da se na svojoj plenarnoj sjednici pozabavi vrlo važnim i vrlo aktualnim problemom *iskrsavanja slojevitosti u matematici, fizici, kemiji i biologiji*.

Iskrsavanje teme slojevitosti vjerojatno obilježuje danas jednu isto tako važnu etapu u povijesti prirodnih znanosti kakav je bila ona uz koju je vezano ime Galilea Galileija, dok se činilo da je svijet uređen prema jednoznačnom modelu. Slojevitost ukazuje međutim na to da spoznaja ukupnoga bogatstva stvarnosti iziskuje pribjegavanje množini modela.

Ta konstatacija povlači za sobom jedno pitanje od podjednakog interesa za prirodoslovce, filozofe i teologe: kako pomiriti objašnjavanje svijeta – i to počevši od najelementarnijih jedinica i pojava – s prihvaćanjem činjenice »da je cjelina više od zbroja dijelova«?

Nastojeći pozitivistički opisati i formalizirati iskustvene datosti, znanost je prisiljena pribjegavati *metaznanstvenim konceptima*, koje na neki način iziskuje sama logika njezinih postupaka. Potrebno je međutim točno odrediti narav takvih koncepata kako bi se izbjegli iskrivljeni zaključci koji bi strogo znanstvena otkrića mogli vezati uz takve ideološke ili filozofske svjetonazore i tvrdnje koje ih nimalo ne potkrepljuju. Jasno je dakle kolika je važnost filozofije, jer ona podjednako uzima u obzir i pojave i njihovo tumačenje.

3. Pomislimo samo, primjerice, na teorije koje suvremena znanost izgrađuje nastojeći objasniti *nastanak života*. Bilo bi metodološki neispravno tumačiti ih istoga trenutka i u samo jednom znanstvenom okviru. Napose kada se radi o živom biću kakvo je čovjek i o njegovu mozgu, ne može se reći da te teorije same po sebi tvore bilo potvrdu, bilo negaciju postojanja duše, odnosno da bilo potkrepljuju, bilo potpuno demantiraju kreacionizam. Postoji potreba naknadne interpretacije, *a ova je predmet filozofije*, jer je filozofija proučavanje ukupnoga smisla iskustvenih datosti, a to znači i svih pojava koje otkrivaju i analiziraju prirodne znanosti.

Suvremena kultura zahtijeva *stalno sintetiziranje spoznaja i objedinjavanje stečenih znanja*. Naravno, dostignuća do kojih dolazimo imaju se zahvaliti sve većoj specijalizaciji u istraživanjima. No ukoliko ne bude vođena promišljanjima u svrhu međusobnoga povezivanja pojedinačnih znanja, specijalizacija može lako dovesti do »kulture rascjepkanosti«, koja bi u stvari bila sušta suprotnost istinskoj kulturi. Jer je prava kultura nezamisliva bez ljudskosti i mudrosti.

III

4. Sličnim sam mislima bio vođen i 10. studenoga 1979., kada sam prigodom proslave stote obljetnice rođenja Alberta Einsteina pred ovom istom Akademijom izrazio želju da »teolozi, prirodoslovci i povjesničari zajednički porade na *preispitivanju slučaja Galilei* i da objektivno ustanove tko je bio u pravu, a tko u krivu, bez obzira na to o komu se radilo,

te da time uklone nepovjerenje koje zbog toga slučaja još uvijek kod mnogih izaziva otpor prema plodonosnoj suradnji znanosti i vjere. U tu je svrhu 3. srpnja 1981. osnovano odgovarajuće *stručno povjerenstvo*. U godini u kojoj obilježavamo tristo pedeset godina od Galileijeve smrti, danas nam, po završetku svoga rada, to Povjerenstvo predstavlja niz svojih publikacija, koje neobično cijenim. Iskreno zahvaljujem kardinalu Poupardu, koji je bio zadužen za koordinaciju završnih istraživanja Povjerenstva. Svim stručnjacima koji su na bilo koji način sudjelovali u radu četiriju radnih skupina toga pluridisciplinarnog projekta izražavam svoje veliko zadovoljstvo i duboku zahvalnost. Njihovi više nego desetogodišnji naponi urodili su plodom u duhu Drugoga vatikanskog koncila, rasvijetlivši mnoge strane važnoga pitanja kojim su se bavili. Odsad će biti nemoguće ne voditi računa o zaključcima toga Povjerenstva.

Možda će vas začuditi što se na kraju jednotjednoga savjetovanja Akademije na temu iskršavanja slojevitosti pojava u različitim prirodnim znanostima vraćam na slučaj Galilei. Pa zar on nije već davno stavljen *ad acta* i zar počinjene pogreške nisu priznate?

Nesumnjivo je tako. Međutim, *problemi koje taj slučaj podrazumijeva tiču se kako same naravi prirodnih znanosti, tako i naravi poruke vjere*. Ne može se dakle isključiti da ćemo se jednoga dana opet naći u sličnoj situaciji, koja će i od jednih i od drugih zahtijevati visoku svijest o dosezima i granicama vlastitih kompetencija. Pristup temi slojevitosti prirodnih pojava mogao bi tome biti vrlo dobra ilustracija.

5. U središtu raspre vođene oko Galileija nalazila su se *dva pitanja*. Prvo je epistemološke naravi i tiče se *biblijske hermeneutike*. Tu valja istaknuti dvije stvari. Ponajprije, poput većine svojih protivnika, Galilei ne pravi razliku između znanstvenoga pristupa prirodnim pojavama i filozofskog promišljanja prirode, koje mu je odraz. Zato nije poslušao sugestiju da, dok još nije nepobitno dokazan, Kopernikov sustav prikaže tek kao hipotezu. A upravo je to temeljni *zahtjev eksperimentalne metode* kojoj je on genijalni začetnik.

Nadalje, geocentrično poimanje svijeta bilo je u kulturi onoga vremena općeprihvaćeno kao sukladno Bibliji, u kojoj doslovno tumačenje određenih mjesta može biti uzeto kao potvrda geocentrizma. Tadašnji su se teolozi našli dakle suočeni s pitanjem je li heliocentrizam spojiv sa Svetim Pismom.

Sa svojim metodama i slobodom istraživanja koju ove pretpostavljaju, nova je znanost pritom nalagala teolozima da preispitaju svoje kriterije tumačenja Svetoga Pisma. Većina ih to nije znala učiniti.

Paradoksalno je to što je Galilei, inače iskren vjernik, bio u tom pogledu pronicljiviji od svojih protivnika. »Dok Sveto Pismo ne može griješiti«, piše on Benedettu Castelliju, »neki njegovi tumači i komentatori mogu, i to na različite načine«. Znamo i za njegovo pismo Katarini od Lotaringije, koje je prava mala hermeneutička rasprava.

6. Već sada možemo formulirati prvi zaključak. Svaka promjena u načinu istraživanja prirodnih pojava zahtijeva *da se redefiniraju sve prirodnoznanstvene discipline u cjelini*. A to znači da svaka od njih mora još strože odrediti svoje područje, svoj pristup, svoje metode i točan doseg svojih zaključaka. Drugima riječima, promjena traži da se unutar svake discipline stvori još preciznija svijest o tome što ona zapravo jest.

Preokret do kojega je doveo Kopernikov sustav zahtijevao je novo epistemološko promišljanje biblijskih znanosti, promišljanje koje je s vremenom urodilo bogatim plodovima u suvremenoj egzegizi i koje je sankcionirao koncilski dokument *Dei Verbum*, dajući mu nov poticaj.

7. Spomenuta kriza nije bila jedini čimbenik koji se odrazio na tumačenje Biblije. Time dolazimo do *drugog aspekta problema, do njegove pastoralne strane*.

U skladu sa svojim poslanjem, Crkva mora pomno bdjeti nad pastoralnim učinkom svoga nauka. Treba biti jasno da njezin nauk mora u prvom redu odgovarati istini. No, problem je kako joj se valja odnositi prema znanstvenim otkrićima za koja se čini da protuslove vjerskim istinama. Teško je bilo zauzeti pastoralni stav kakav je uvjetovala Kopernikova teorija kada se mislilo da je geocentrizam ugrađen u sâm nauk Svetoga Pisma. Trebalo je istovremeno nadvladati uvriježeno mišljenje i iznaći načina kako da se te promjene objasne pastvi. Općenito govoreći, od pastira duša uvijek se očekuje da iskaže istinsku hrabrost i da nikada ne upadne u dvostruku zamku bojažljivosti s jedne i naglosti s druge strane, jer i jedna i druga mogu nanijeti veliko zlo.

8. Prisjetimo se jedne druge *krize slične ovoj* o kojoj danas govorimo. U prošlom stoljeću i na početku našega, napredak povijesnih znanosti doveo je do *novih spoznaja o Bibliji i o biblijskoj sredini*. Zbog racionalističkoga konteksta u kojemu su ta otkrića bila najčešće prikazivana, moglo se pomisliti da su pogubna za kršćansku vjeru. Nastojeći obraniti vjeru, neki su smatrali da treba odbaciti egzaktno ustanovljene povijesne činjenice. Njihov je stav bio pre nagljen i štetan. Nasuprot njima, Albert Lagrange je u svojim djelima pokazao kako se stvari mogu ispravno razlučivati ukoliko se imaju čvrsti kriteriji.

Kao što sam već rekao, teolozi moraju redovito pratiti znanstvena otkrića, kako bi u danom slučaju mogli procijeniti trebaju li ih ili ne trebaju uzeti u obzir u svojim razmišljanjima i ugraditi ih u svoj nauk.

9. Dok je suvremena kultura obilježena scijentističkim stremljenjima, kulturno obzorje Galileijeva doba bilo je cjelovito i nosilo pečat samo jednoga filozofskog sklopa. Ta kulturna cjelovitost, koja je sama po sebi pozitivna i još i danas poželjna, bila je jedan od uzroka Galileijeve osude. Većina teologa nije zapažala *formalnu razliku između Svetoga Pisma i njegova tumačenja*, što je dovelo do toga da jedno činjenično pitanje koje je stvar znanstvenog istraživanja prenesu u područje vjerske doktrine.

Međutim, kao što je istakao kardinal Poupard, sa svoje je strane, shvativši pravu srž prijepora, Roberto Bellarmin smatrao je kako, s obzirom na eventualne znanstvene dokaze o kretanju Zemlje oko Sunca, »valja vrlo oprezno tumačiti« sva ona mjesta u Bibliji iz kojih bi se dalo zaključiti da Zemlja stoji na mjestu i »reći da ih ne razumijemo, a ne tvrditi da ono što je dokazano ne odgovara istini«. Davno prije njega istu je mudrost i isto uvažavanje riječi Božje iskazao i sveti Augustin kada je pisao: »Ukoliko se dogodi da se mjerodavnost Svetoga Pisma nađe u opreci prema nekoj očitij i nepobitnoj spoznaji, to znači da ga onaj (tko ga tumači) krivo razumije. U opreci prema istini nije smisao Svetoga Pisma, nego smisao koji mu on želi dati. Ono što je u opreci nije u Svetom Pismu, nego u onomu što on stavlja u nj misleći da mu je to smisao.« Prije jednoga stoljeća, papa Leon

XIII. poslušao je taj savjet u svojoj enciklici *Providentissimus Deus*: »Budući da istina ne može ni na koji način proturječiti istini, može se sa sigurnošću tvrditi da se potkrala greška bilo u tumačenju svetih riječi, bilo u nekomu drugom dijelu razmatranja.«

Kardinal Poupard podsjetio nas je i na to da presuda iz 1633. nije bila neponištiva, te da je prijepor, koji je trajao i dalje, bio konačno prekinut *imprimaturom* od strane kanonika Settelea.

10. Od 17. stoljeća do danas, *slučaj Galilei* predstavljao je svojevrsan mit, u kojemu je slika o događajima poprilično odudarala od stvarnosti. U toj je iskrivljenoj perspektivi taj slučaj simbolizirao odbijanje znanstvenog napretka od strane Crkve, odnosno suprotstavljanje »dogmatskoga mračnjaštva« slobodnom traženju istine. Taj je mit odigrao vrlo značajnu kulturološku ulogu, jer je pridonio tomu da brojni znanstvenici steknu uvjerenje kako su duh znanosti i etika znanstvenog istraživanja nespojivi s kršćanskom vjerom. Pritom je jedan *tragični nesporazum* tumačen kao odraz suštinske nepomirljivosti znanosti i vjere. U svjetlu rezultata novijih povijesnih istraživanja možemo međutim reći da taj nesretni nesporazum odsad pripada prošlosti.

11. Iz slučaja Galilea Galileija možemo *izvući pouke koje vrijede* za slične situacije do kojih dolazi danas i do kojih može doći u budućnosti.

U Galileijevo je doba predodžba svijeta bez apsolutnoga fizičkog ishodišta bila posve nezamisliva. A kako je čitav tada poznati svemir bio, da se tako kaže, sadržan isključivo u Sunčevu sustavu, tim su se ishodištem mogli smatrati jedino Zemlja ili Sunce. U današnje vrijeme, poslije Einsteina i u perspektivi suvremene kozmologije, oba su ta ishodišta izgubila značenje koje su imala tada. Time, naravno, ne želim obezvrijediti ispravnost Galileijeva stava, nego upozoriti na to da pored dvaju parcijalnih, međusobno oprečnih viđenja, *često postoji i jedno mnogo šire viđenje koje ih istovremeno i uključuje i nadilazi.*

11. Druga se pouka sastoji u činjenici da *različite znanstvene discipline pretpostavljaju i različite metode.* Galilei, koji je praktično izumio eksperimentalnu metodu, shvatio je zahvaljujući svojoj genijalnoj fizičarskoj intuiciji oslonjenoj na mnoge argumente zašto bi upravo Sunce moglo biti središte tada poznatoga svijeta, to jest našega planetarnog sustava. Pogreška tadašnjih teologa koji su branili geocentrizam bila je u tome što su mislili da je naša spoznaja ustroja fizičkog svijeta na neki način određena doslovnim smislom Svetog Pisma. Prisjetimo se čuvenih Baronijevih riječi: »*Spiritui Sancto mentem fuisse nos docere quomodo ad coelum eatur, non quomodo coelum gradiatur.*« U stvari, ne bavi se Sveto Pismo pojedinostima fizičkoga svijeta, nego njihovo spoznavanje prepušta ljudskom iskustvu i zaključivanju. Postoje dva spoznajna područja. Jednomu je izvorište u Božjoj objavi, a drugomu u stvarima koje ljudski um može otkriti vlastitim snagama. U ovo drugo područje spadaju prvenstveno egzagzne znanosti i filozofija. Razlike koje postoje između ta dva područja ne smiju se shvatiti kao da ih međusobno potiru. Ta područja nisu jedno drugomu potpuno strana, jer imaju dodirnih točaka. Njihove se metodologije međusobno dopunjuju u ustanovljivanju različitih aspekata stvarnosti.

III

13. U tom duhu djeluje i vaša Akademija. Temeljna joj je zadaća promicanje i razvijanje znanja u legitimnoj istraživačkoj slobodi, koju Sveta Stolica izričito naglašava u statutu vaše institucije.

U svakoj je znanstveno-istraživačkoj ili filozofskoj teoriji najvažnije to da odgovara istini, odnosno da ima ozbiljnu i čvrstu potkrepu. Vašoj je Akademiji svrha da u granicama današnjega stupnja znanosti i u okviru svoga područja utvrđuje i obznanjuje sve ono što se može smatrati novootkrivenom istinom, ili barem što je toliko očigledno da bi odbacivanje bilo nepromišljeno i nerazumno. Na taj će se način izbjeći mnogi nepotrebni nesporazumi.

Utemeljenost znanstveno-istraživačkih rezultata najveći je doprinos koji ova Akademija može dati egzaktnom uočavanju i rješavanju mučnih pitanja kojima, u skladu sa svojim poslanjem, Crkva mora posvetiti pozornost – pitanja koja se ne tiču samo astronomije, fizike i matematike, nego i razmjerno novijih znanstvenih disciplina poput *biologije* i *biogenetike*. Mnoga otkrića suvremenih prirodnih znanosti *zadiru mnogo izravnije nego ikada prije u samo ljudsko biće*, u njegov način mišljenja i djelovanja, i to do te mjere da na neki način ugrožavaju same temelje ljudskosti.

14. Postoje *dva razvojna vida* ljudskoga roda. Prvi obuhvaća kulturu, znanost i tehniku, to jest *sve ono što spada u horizontalu čovjeka* i njegova stvaralaštva i što se razvija vrtoglavom brzinom. Da ne bi ostao potpuno izvan čovjeka, taj razvoj zahtijeva produblјivanje i odjelotvorivanje svijesti o njemu. Drugi se razvojni vid tiče onoga što je najdublјe u čovjeku kada se, uzdigavši se iznad iskustvenoga svijeta i sebe u njemu, okrene prema Onome koji je Stvoritelj svijeta stvari. Jedino ta *vertikala* može dati konačan smisao biću i djelu čovjekovu, jer povezuje njegov začetak i kraj. Spoj horizontalnog i vertikalnog vida omogućuje čovjeku da se potpuno ostvari i kao duhovno biće i kao *homo sapiens*. No, očito je da razvoj nije ravnomjeran i pravocrtan, te da napredak nije uvijek skladan. To se odražava u neuravnoteženosti čovjekova položaja. Znanost koja je svjesna tih dvaju razvojnih vidova i koja o njima vodi računa može pridonijeti obnovi sklada.

Tko god se bavi znanstveno-istraživačkim radom prihvaća kao pretpostavku svoga djelovanja da svijet nije kaos, nego »kozmos«, to jest da postoje prirodni red i prirodni zakoni koji se mogu uviđati i promišljati, te prema tome pokazuju stanovitu bliskost s duhom. Einstein je rado govorio: »Najneshvatljivije je u svijetu to što je shvatljiv.« Shvatljivost svijeta, koju potvrđuju čudesna znanstvena otkrića i tehnički izumi, upućuje zapravo na postojanje iskonske nadiskustvene Misli, čiji je pečat utisnut u svaku i najmanju stvar.

*Gospođe i gospodo, htio bih na kraju ovog susreta iskreno zaželјeti da plodovi vaših istraživanja i razmišljanja posluže kao jedan od putokaza našim suvremenicima u izgradnji skladnoga društva u jednom svijetu punijem poštovanja prema čovjeku. Zahvalјujem vam na onome što činite za Svetu Stolicu i molim Svevišnjega da vas obdari svojim dobroćinstvima.**

s francuskog preveo prof. dr. Željko Klaić

* Le Supplement, 181–182/1992., str. 337–352.